

ХЕНРИ КЕВЪНДИШ

/1589 /

Описанието на пътешествието на Хенри Кевъндиш, дело на неговия слуга Фокс, се съхранява в семейното име на фамилията Кевъндиш в Четсуърт. До 1940 г. то е известно единствено като ръкопис. Текстът на ръкописа става достъпен за широката публика по изданието на Ууд в популярната серия Кемдън (Mr. Harrie Cavendish His Journey To and From Constantinople 1589, By Fox, His Servant. Edited by A. C. Wood. Camden Miscellany, vol. XVII. London, 1940).

Фактически нищо не се знае за същинския автор на пътеписа, слугата Фокс. Неговият стил, правопис, възгледи, които прозират между редовете, го характеризират като човек с ограничено образование и светоглед, но практичен и наблюдателен, един типичен англичанин, който, както пише Ууд, „се връща у дома след голямото приключение, като непоклатимо е затвърдил инстинктивното си убеждение, че Елизабетина Англия е най-доброто място за живеене в света“.

Много повече се знае за неговия господар — една от ярките и неспокойни фигури на елизабетинската епоха. Хенри Кевъндиш е роден на 17 декември 1550 г. в семейството на сър Уилям Кевъндиш и Елизабет Хардуик. Кръстница му е лейди Елизабет, бъдещата английска кралица, а кръстници са му Хенри Грей, баща на лейди Джейн Грей, и лорд Уоруик, една от най-влиятелните политически фигури при Едуард VI. Известно е, че през 1567 г. постъпва в една от четирите прочути юридически корпорации — Gray's Inn.

Баща му умира през 1557 г. и 11 години по-късно майка му се омъжва за граф Шрузбъри. Допълнителни бракове между техните деца осигуряват стабилността на тази високопоставена връзка. Така през 1568 г. Хенри Кевъндиш се оженва за дъщерята на графа — лейди Грейс Телбът.

Парламентарната кариера на младия Хенри Кевъндиш започва през 1572 г. и макар че е избран шест пъти между 1572 и 1597 г., влиянието му в Уестминстър е повече от скромно. Твърде нависоко и на показ в английското аристократично общество, той остава в спомените на съвременниците си като пламенен, буен и дори опасен авантюрист. През 1578 г. той се ангажира в подкрепа на Холандия в борбата ѝ срещу Испания, кауза, която няколко десетилетия наред е много популярна в Англия. През следващите десетина години съществуват само епизодични споменавания за присъствието на Хенри Кевъндиш в политическия живот. Поради бурния си темперамент и високопоставените си роднински връзки той нееднократно изпада в затруднения, обвиняван е в участие в политически комплоти срещу кралицата, пре-

карва последните десет години от живота си в непрестанни имуществени спорове. Умира на 12 октомври 1616 г. и е погребан в Еденсор, Дърбишър, където и до днес се издига надгробният му паметник.

През 1589 г. Хенри Кевъндиш предприема пътуване до Цариград. Всъщност след Хенри Остел това е вторият пътешественик, който се движи по суша. По всяка вероятност Хенри Кевъндиш тръгва, воден от любопитство и любов към приключенията, докато приятелят му Ричард Мелъри, с когото замислят пътешествието, заминава по работа. Наистина името на Мелъри не фигурира в списъците на Левантинската компания, но съществуват достатъчно податки, че е бил лондонски търговец, свързан с Османската империя. Освен това е бил натоварен да предаде депеши на тогавашния английски резидент в Цариград Едуард Бартън. Пътешествието на Хенри Кевъндиш и Ричард Мелъри е кратко. То започва в края на март, на 16 юни (според писмото на Е. Бартън) групата пристига в Цариград, задържа се в столицата малко повече от 10 дни, в бърз марш за две седмици прекосява България и обратно през Влашко, Молдова, Полша и Германия се завръща в Англия през септември същата година.

Тук публикуваме тази част от дневника, която разказва за пътуването през Балканите (цит. съч., с. 1, 13—18, 22—25).

ЦДИА: КМФ 04, Инв. № 409/7

ДНЕВНИК НА Г-Н ХАРИ КЕВЪНДИШ ДО И ОТ КОНСТАНТИНОПОЛ

Пътуването до Константинопол на г-н Хенри Кевъндиш, съпроводен от трима слуги и един приятел, някой си г-н Ричард Мелъри от Лондон, започна от Лий в Есекс на 28 март [1589 г.], на който ден се качихме на кораб и на 2 април пристигнахме в Stode¹ в Германия, където останахме две нощи...

(Следва описание на пътуването от Хамбург до Венеция, 1—13.)

... Тук наехме една фрегата от Cattara² за три чекина³ и човек да ни закарат до Рагуза и [тръгнахме] в събота на 10 май през нощта. Пристигнахме в Рагуза в събота на 18⁴, което беше вечерта срещу Св. Троица, но преди това спирахме на много други места, първо в Rovugo⁵ на островите на Свети Йероним, за прясна вода, след това в Saga⁶, където прекарахме на брега през цялата нощ. Зара е венециански град, в който държат гарнизон както от пехотинци, така и от конници и държат в готовност военните си галери. Докато бяхме там, видяхме пристигането на конниците, които бяха излезли да събират фураж — това бяха три на брой бедни, кльощави и куци кранти и техните ездачи в окаяно състояние. По време на това кратко морско пътешествие

всеки ден слизахме на брега и се хранехме с онова, което можехме да си купим. В този край градовете са много жалки, а хората прости и бедни. Тук има повече магарета, отколкото хора. Слязохме в Cursola⁷, хапнахме в града и пътувахме цялата нощ, а на Св. Троица вечерта стигнахме в Рагуза, която е един много красив и много богат малък град. В града има хубава черква, построена от един английски крал⁸, но не можехме да научим причината, поради която кралят я е построил. В това място наехме един еничарин, човек от турската стража, за да ни отведе до Константинопол, и платихме за него и за коня му петдесет долара⁹. В града отседнахме в къщата на някой си г-н Уилям Робинсън, англичанин, човек многословен, но бавен в действията, защото времето така е променило този човек, че той бе станал славянин по природа, но по своему много мил човек.

Тук се запасихме за из път. Купихме си котле и подправки, хляб и масло, макар и не много хубаво, пармски ориз и вино, а съдът, в който носехме виното, представляваше голяма торба от еленова кожа с козината навътре. И така в понеделник на Св. Дух тръгнахме за Константинопол заедно с трима търговци от този град и с нашия еничарин, но търговците отиваха само до София. Наехме си коне и човек, който бе натоварен да сменя конете по пътя. Така с много усилия и трудности около пренощованията отмина времето до следващия петък, преди да достигнем някой град, като в този ден минахме през един град, наречен Foza¹⁰, а в събота минахме през друг град и в неделя през още един. Градовете са в Далмация. Тази неделя стигнахме до манастира Св. Сава¹¹, където ни разрешиха да сготвим от припасите, които си бяхме донесли. Показаха ни една малка църква в манастира, където имаше голям ковчег, където лежи тялото на този свят патриарх, превърнато в прах. Отвориха ковчегата и на гърдите на човека бе поставен сребърен съд, в който имаше сребро и злато — това е светиња, към която невежите хора се обръщат за здраве и правят дарения. Човек може да си помисли колко много е взимал този патриарх приживе, щом като взима толкова много и след смъртта си. Извадиха жезъла му, на върха на който имаше красива кристална топка, с който търговците натъркаха очите си, защото тя се смята много ценна за зрението. На около две мили след това място срещнахме двама турци, единия еничарин, другия спахия. Като разбраха, че сме християни, тези високомерни турци се приближиха до нас и ни удариха с камшиците си, като ни взеха една шапка и не искаха да ни я върнат без пари. Оплакахме се на нашия еничарин, но само търпението бе нашият лек. Така на малки отсечки извървахме пътя и на 27-и този месец минахме покрай Novabazar¹², но не влязохме в града, тъй като нашият еничарин каза, че това място е свръталище на крадци и че много грабежи и убийства са били извършени тук. На 29-и минахме покрай Nyza¹³, но напуснахме града по същите причини и когато се свечери, напуснахме мястото, за

да потърсим подходящо място за пренощуване. Намерихме една малка къщичка, в която имаше три малки воденици, движени от малко поточе, което се спускаше от съседния хълм. Водата беше много гореща, но г-н Милнър не ни позволи да се отпуснем и продължихме по-нататък, докато намерихме една бедна къща, където прекарахме нощта — някои на пода. Този ден, като минавахме край Ниш, срещнахме керван камили, натоварени със стоки. Бяха петдесет на брой. Те бяха първите, които срещаме, затова ми направиха впечатление. Следващата нощ нощувахме в селска къща на една миля от Purgott¹⁴, а на втори юни пристигнахме в Saytta Sofya¹⁵, където бяхме добре настанени в един обор и където сами си приготвихме храната от нашите припаси. В този град господарят ми даде някои свои дрехи на един търговец, който дойде с нас от Рагуза, даде му чифт одеяла и един дюшек. В града преспяхме три нощи, за да си набавим каруци до Fyllur Poryly¹⁶. Обикновеното разстояние от София до Филипопол е два дена път, но ние го взехме за три дни, тъй като с нас пътуваше жената на един паша, с който ни бе разрешено да се движим, заедно с един venvek¹⁷, който я обслужваше.

София е много грозен град и хората са с лош нрав, защото стояха и ни зяпаха, и ни плюеха, но не ни биеха. Петък на 8 този месец стигнахме Филипопол около 11 часа и като намерихме подходящо кътче да поставим каруците и дадем храна (на конете), се настанихме в преддверието на една църква, оградено като клетката в Билингзгейт¹⁸. Като си извадихме хляб, един съд с хубава вода и малко череша, започнахме да обядваме. Но злобният свещеник, било от завист към нашия отдих или от недоволство, че ни е толкова добре, дойде и ни изгони и ни наруги, но не ни удари. Така стояхме из улиците половин час и накрая нашият еничарин ни заведе в една гостилница, където си обогатихме менюто, защото ядохме месо, гарнирано с чесън и лук, и отлично вино, като пропуснахме да прием за здравето на свещеника на църквата.

Следващата сряда пристигнахме в Andranople¹⁹ и след като дълго търсихме добър подслон, най-сетне ни настаниха в една ковачница. Нашата стая бе външното помещение на един общ обор, в който имаше коне, волове и магарета и всички минаваха през нашата стая. Освен нещата, които си бяхме донесли, тук имахме изобилие от измет и изпражнения. Това е много голям град, но лошо построен с изключение на една църква, която е толкова чудна и прекрасна постройка, каквато не бяхме виждали нито в Италия, нито в Германия²⁰. В града наехме каруци до Константинопол, който отстоеше на пет дни път. В понеделник на 16 юни пристигнахме в този голям град, към който се бяхме отправили толкова отдавна.

Константинопол, или другояче наречен Strambould²¹. Надхвърля възможностите ми да кажа повече за този голям град, защото времето на престоя ни бе кратко, около 14 дена, но според мен

е лошо построен, а населението му е грубо, високомерно и много злобно спрямо християните, насъсквайки срещу тях кучета и сипейки обиди. Много от [жителите] се отнасят така злобно към християните, че не искаха да ни продават стоката си, а ни прогонваха с ръка.

Около два месеца преди да пристигнем в града, той е бил разграбен и опожарен от непокорните еничари, които се смятали ощетени от двама от любимците на Grand Snyuor²². Те се събрали в Константинопол и дошли до портите на Sarelya²³, където поискали главите на тези двама, които според тях им били причинили зло. Това им било отказано. Тогава те се заели да подпалват и разоряват града на много места и пратили да кажат на господаря си, че ще изгорят и неговия дом и че ще докарат сина му от Азия, когото ще направят император. Когато Великият господар видял, че не ще послужат нито подаръци, нито убеждения, бил принуден да им предаде [любимците си] при портата и те веднага ги обезглавили, като ги измъчвали колкото могат, след което се оттеглили и оставили гражданите сами да гасят пожара. Генуезците достоверно ни съобщиха, че в сърцето на града са били опожарени 48 000 къщи, а също 17 църкви и 50 кервансарая. На 19 юни неговата флота от кораби тръгна от Константинопол за Берберия да усмири маврите, които се бяха разбунтували там и се бяха надигнали срещу върховенството му. На 23 бейлербеят тръгна с голям блясък от Константинопол към границите на християнството, за да подчини християните, които граничат с него. Когато тръгна, войската му не надвишаваше 6000, както конница, така и пехота, но му бе разрешено да събере колкото иска хора и пари в провинциите. В града преди пожара е имало 4000 църкви за турците и 700 за християните. Всичко тук беше много скъпо и трудно за доставяне. Бяхме се настанили в къщата на генуезкия агент в Rappamat²⁴ в Peago²⁵ и останахме там цели 12 дена.

Тръгнахме на 29, в неделя, и ношувахме в едни кошари на разстояние три мили. Четвъртък, на 3 юли, стигнахме голям град, наречен Kyrkles²⁶, или четиридесет църкви. Там преспахме в един кервансарай. Този град е разположен върху неплодородна земя, цялата гориста, защото, преди да стигнем града, два дена пътувахме през гори, които продължиха до Provato²⁷, а това е не по-малко от 200 мили. На осмия ден от месеца стигнахме до Провато, където останахме две нощи, за да си починем и да отпочинат конете. Провато е в Bullgaya²⁸, а Къркклисе в Romanya²⁹. Когато отминахме този град, се изкачихме на един висок хълм, наречен хълм на луната. В петък на 11 този месец стигнахме Celystra³⁰, един хубав град за този вид строителство, при който къщите са ниски и обковани с дъски. Този град е разположен на дунавския бряг и е последният град на България. В него преношувахме две нощи. В неделя на 13 преминахме Дунава, който е около четвърт миля широк на това място. В град Силистра бях-

ме настанени в къщата на един търговец от Рагуза, където се отнесоха много хубаво с нас...

Както казах, като минахме реката, бяхме във Vallaka³¹ и пътувахме половин ден към Yass³², а следващия вторник спряхме в Bowza³³, голям стар град, където попаднахме в компанията на търговци от Кипър, с помощта на които значително подобрихме провизиите си. Следващия ден спряхме до едно село, покрай което минава поток, разделящ Влахия от Молдавия.

(Следва описание на пътуването през Влашко, Молдова, Полша и Германия. В края на пътеписа авторът се връща отново към впечатленията си от Балканите.)

Като минахме Рагуза, която е разположена в Далмация, пресякохме Сърбия и Босна, и България, и много други страни. Сърбия и Босна са доста планински страни, в които нямаше и две мили добър път дневно. Хората в тези страни са много бедни и прости в обноските си, с оскъдно облекло. Обличат се в бяла дреха, направена от много груба вълна, и сами си правят обувките от парче кожа с козината върху нея, която немного красиво завързват за краката си, а който си намери червена шапка по гръцки фасон, се смята за много представителен. В тези страни нямат нито коли, нито двуколки, нито каляски освен някакви малки каручки около бедните къщи. Те орат с волове, но впрягат само по два дребни жалки червени или сиви вола в ралото. Нареждат се един до друг, както когато копаят с лопати. В тези страни хората си викат един на друг и общуват през три мили един от друг, защото планините са толкова високи, а долините толкова дълбоки, че ще отнеме половин ден да се отиде до жилището на съседа на три мили разстояние. Хората в тия места са големи мошеници. След 12 дена пътят донякъде се оправи, но остана хълмист, а ние имахме каруци, ала много лоши и теглени от два жалки вола. От Рагуза дотук имахме коне с дървени седла, нещо като товарни седла и хубави поводи, направени от груба вълнена нишка. Не можехме да яздим повече от 12 мили на ден, а тук и в най-добрите местности не изминават повече.

Около 4 часа преди да стигнем Филипопол, минахме през една голяма равнина, в която имаше много кръгли хълмове. Попитахме за причината, защо тази хубава равнина е обсипана с такива хълмове, и ни отговориха, че те били издигнати, когато тук се е водила голямата битка между Брут и Касий, от една страна, и Август Цезар и Антоний, от друга³⁴. В района около Филипопол и Адрианопол животните, които теглят каруците, са много грозни; наричат ги abufala³⁵. Две от тях могат да теглят колкото 4 вола. Те са с едри кости, кожата им прилича на кожата или козината на мечка. Имат дълги уши, които висят зад рогата им, а рогата им не са като рогата на вол или на крава, а като на коза, но са къси и широки. Тези животни обичат да се мокрят, когато времето е горещо, и собствениците им никога не тръгват без черпак, за да могат да ги поливат с вода, ако мяс-

тото, в което се потапят, не е достатъчно дълбоко. В тези краища използват камилите като товарни животни и те носят товар много по-тежки от онези, които е в състояние да носи конят.

Жените и девойките в България и Тракия се обличат много богато, със сребърни халки на ушите си и около врата, а на главите им има [сребро] до 2—3 фунта и косите им висят отзад прибрани в мрежа.

В този край няма гостилници, където пътниците да пренощуват, но има големи постройките, просторни и разкошни, наречени кервансараи, които се строят четириъгълни и имат много огнища, а също и места за конете, но нямат легла, нито храна било за хората, било за конете, а само помещения и ако не си донесат храна, еничаринът я закупува в града. В тези домове пътниците могат да влизат без пари. В такъв дом можете да откриете наведнъж турци, евреин, християнин, честни хора и крадци. Моят господар предпочиташе да ношува в кошарите, отколкото в някой от тези домове и през цялото ни пътешествие само веднъж ношувахме в един от тях.

В тези страни нямат легла в къщите си, а спят върху дъски и пейки, покрити с груби черги, и върху земята. Нито пък имат маси, върху които да ядат храната си, или столове, на които да седят, а сядат с кръстосани крака на земята. Така търговците, които продават стоката си, седят с кръстосани крака в своите лавки като шивачи. Жените седят с кръстосани крака, когато ядат. През годината, когато бяхме там, Великият турчин³⁶ държеше между 400 и 500 жени в една къща, наречена *Sogelya*³⁷, наред с първата си жена, която вероятно е дъщеря на християнин. Докато бяхме там, 13 от тях бяха с деца, а всичките му синове от първата му жена ще бъдат удушени при смъртта на баща им освен най-големия, тъй като Великият турчин не може да има братя³⁸. Така че, когато бащата умре, той вече си е приготвил гробница за себе си и за удушените си синове. А най-големият става император.

Турските жени винаги носят ботуши, и когато са си вкъщи, и когато яздат. Когато яздат, яздат като мъже с ботуши, шпори и разкрачени. Ботушите им са от оцветена кожа, какъвто цвят им хареса, но лицата им са винаги покрити, когато излизат.

Никой християнин не може да има нещо общо с туркия, а ако [това все пак стане и] се узнае, той трябва да умре, но турчинът може да има колкото си понска християнини. Във всички градове на Турция има 3 почивни дни през седмицата: турците в петък, евреите в събота, а християните в неделя.

На връщане от Константинопол имахме и еничарин, и драгоман, докато пристигнахме в Силистра, която не отстои и на 15 дни път.

- ¹¹ Гр. Шаде, близо до Хамбург.
- ¹² Котор, град и пристанище на югославското адриатическо крайбрежие.
- ¹³ Цехинът (zecchino) или венецианският дукат е бил една от най-предпочитаните монети в Леванта.
- ¹⁴ Грешка в оригинала, би трябвало да бъде 17 май.
- ¹⁵ Гр. Ровин.
- ¹⁶ Гр. Зара, Задар.
- ¹⁷ Гр. Корчула на едноименния остров.
- ¹⁸ Английският крал Ричард I е бил в Рагуза (Дубровник) в края на 1192 г. и според преданието е основал тамошната катедрала.
- ¹⁹ Талери.
- ²⁰ Гр. Фоча.
- ²¹ Милешева, където били съхранявани останките на св. Сава — архиепископ на Сърбия, след смъртта му през 1237 г. Останките били унищожени от турците през 1595 г., т. е. малко след минаването на Кевъндиш.
- ²² Гр. Нови пазар, СФРЮ.
- ²³ Гр. Ниш, СФРЮ.
- ²⁴ Гр. Пирот, СФРЮ.
- ²⁵ Гр. София.
- ²⁶ Среща се и като Fyllur Poroly, Fyllur Porraly, дн. гр. Пловдив. По-надолу в текста го предаваме като Филипопол.
- ²⁷ Войнук, войнуган. Категория зависимо християнско население, преимуществено българи, които във военно време служели в обоза на армията, а в мирно време се грижели за конете от държавните конюшни.
- ²⁸ Големият рибен пазар в Лондон.
- ²⁹ Гр. Едирне. В текста по-долу Адрианопол.
- ³⁰ Вероятно се има предвид джамията на Селим II, построена през 1567 г. от великият архитект Синан паша.
- ³¹ Изоп. на Стамбул, Истанбул.
- ³² Става дума за султан Мурад III (1574—1595).
- ³³ Изоп. от сарай — дворецът в Топ-капъ.
- ³⁴ Нелокализиран квартал на Цариград, част от Пера.
- ³⁵ Пера, европейският квартал на Истанбул, разположен на североизточния бряг на Златния рог, сега Бейоглу.
- ³⁶ Дн. гр. Къркларели.
- ³⁷ Гр. Провадия.
- ³⁸ Под България в европейската картография се е разбирала територията, заключена между Стара планина и Дунав, р. Тимок и Черно море, т. е. земите на бившата римска провинция Мизия.
- ³⁹ С географското понятие „Романия“ са били означавани византийските владения на Балканите. През османския период названието се запазва за низините по Долна Марица и долината на р. Еркене, както и териториите непосредствено до столицата.
- ⁴⁰ Гр. Силистра.
- ⁴¹ Влашко.
- ⁴² Гр. Яш, Румъния.
- ⁴³ Гр. Бузю, Румъния.
- ⁴⁴ Става дума за битката при Филипи, 42 г. пр. н. е.
- ⁴⁵ Изоп. от „биволи“.
- ⁴⁶ Разпространеното в Европа название на султана.
- ⁴⁷ От сарай, дворец.
- ⁴⁸ Практиката да се избиват братята при възкачването на даден султан е въведена при Баязид I (1389—1402) и отмира към края на XVII в., когато е изместена от системата „кафез“. След смъртта на Мурад III, по времето на когото Кевъндиш предприема своето пътешествие, неговият приемник Мехмед III заповядва да удушат 19-те му братя (1595 г.).

Превод и бележки Мария Годорова